

דף שבועי

בס"ד

פרשת וישלח, תשפ"א, מספר 1396

המקום אשר "בחר" ה' לשכן שמו שם

מיכאל קנובסקי

לפי פירוש זה, יעקב נדרש להשלים את חלקו בנדר. בקשתו הייתה: "אם יהיה אֱ-להים עִמָּדִי וְשִׁמְרָנִי בְּדַרְךָ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ... וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי... וְהֶאֱבֵן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהוָה בֵּית אֱ-להים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֹׂר אֲעֲשֶׂרְנוּ לָךְ" (בר' כח:כ-כב). לאחר שהקב"ה מילא את חלקו, ויעקב שב בשלום ארצה וניצל מכל מיני פורעניות, הגיע זמנו של יעקב לקיים את חלקו. הקב"ה מזכיר לו לעלות לבית אל ולקיים את מה שהבטיח "בְּבָרְחָךְ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִידְךָ".

לפי הרב יוסף בכור שור, הצלת יעקב ומשפחתו מנקמת עמי הסביבה, בעקבות הריגת אנשי שכם, היא חלק מקיום הנדר של יעקב עם הקב"ה: "וְשִׁמְרָנִי בְּדַרְךָ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ". אולם, יעקב ביקש גם: "וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי". יעקב כבר שב בשלום לארץ כנען זמן רב קודם לכן, ויכול היה להגיע לבית אביו. במקום זאת, הוא שהה זמן מה בסוכות,³ ואחר כך קנה חלקת שדה בשכם וישב שם. חז"ל ראו בחומרה רבה את האיחור של יעקב בתשלום הנדר, וכך מובא במדרש תנחומא:⁴

ואמר רבי ינאי: הנודר ואינו משלם, פנקסו מתבקרת לפני הקדוש ברוך הוא, ואומר היכן פלוני בן פלוני שנדר נדר ביום פלוני? בא וראה, כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם? "וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר" וגו', השיבו על כל דבר ודבר: הלך ונתעשר ובא וישב לו, ולא שילם את נדרו. הביא עליו עשו וביקש להרגו, נטל ממנו כל אותו דורון עזים מאתים – לא הרגיש, הביא עליו המלאך ורפש עמו ולא הרגו, שנאמר: "וַיִּנְתֵּר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֶק אִישׁ עִמּוֹ" (בר' לב:כה), זה סמאל שרו של עשו שבקש להרגו, שנאמר: "וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ" (שם:כו), ונעשה צולע. כיון שלא הרגיש באת עליו צרת דינה, שנאמר "וַתֵּצֵא דִינָה" (בר' לד:א). כיון שלא הרגיש באת עליו צרת

יעקב אבינו חוזר ארצה מחרן אחרי שהות של עשרים שנה בבית לבן. הוא קונה חלקת שדה ליד שכם ומוכן להשתקע שם. הריגת אנשי העיר שכם לאחר אונס דינה משנה את תוכניותיו, והוא בורח מהאזור בטענה של: "וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהַכּוֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי" (בר' לד:ל). הקב"ה מתגלה ליעקב ומצווה עליו "קום עֲלֵה בֵּית אֵל וְשֵׁב שָׁם וְעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵ-ל הַנְּרָאָה אֱלֹהֵי בְּרַחֲמֶיךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִידְךָ" (בר' לה:א). אברבנאל מסביר לפי פשוטו של מקרא, וכותב: "צווה ה' ליעקב בעבור שהיו סביבו צרו ושיקום ויצא משם כי הוא היה מקום סכנה, ואין סומכים על הנס, ושיעלה בית אל, הוא לזוה". לפי אברבנאל, הציווי הא-לוהי לעלות משכם לבית אל דומה לציווי הא-לוהי שקיבל יעקב כששמע את בני לבן מתלוננים על כך שלקח את כל רכושם: "וַיֵּאמֶר ה' אֶל יַעֲקֹב שׁוּב אֶל אֶרֶץ אַבְוֹתֶיךָ וְלִמְוֹלְדֶתְךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בר' לא:ג). בשני המקרים הקב"ה מציל את יעקב ומכוון אותו למקום מבטחים; חזרה לארץ ישראל בשל הסכנה מלבן ומשפחתו, וחזרה לבית אל בשל הסכנה מהעממים שסביבות שכם.¹

הסברו של אברבנאל מתאים לחלק הראשון של הפסוק: "וַיֵּאמֶר אֱ-להים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשֵׁב שָׁם", אבל מדוע הקב"ה מוסיף את הציווי הכתוב בחציו השני של הפסוק: "וְעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵ-ל הַנְּרָאָה אֱלֹהֵי בְּרַחֲמֶיךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִידְךָ"? על כך ענה הרב יוסף בכור שור:²

והמתין הקב"ה עד לאחר מעשה שכם, כדי שייתן מעשר מביזת שכם, ועכשיו נעשית הבטחתו, ששמרו מעשו ומלבן ומשכני שכם, וגם זאת הבטיחו הקדוש ברוך הוא שאמר לו: עלה בית אל, שאתה שמור ועומד, ואין לך לירא משכני שכם כלום.

* ד"ר מיכאל קנובסקי עורך מדעי ובוגר הכולל והמחלקה לביולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

1 אולי לשני המקרים האלו התכוון יעקב במילים: "הַמְּלֶאךָ הַגָּאֵל אֶתִּי מִכָּל רָע" (בר' מח:טז) שבפרשת "ויחי".

2 חי בסוף האלף החמישי (במאה ה"ב). היה תלמידו של רבנו תם.

3 רש"י קובע על פי חז"ל, שיעקב שהה בסוכות שנה וחצי.

4 תנחומא (ורשא) פרשת וישלח סימן ח.

ובנתנת ארץ ישראל לו ולזרעו. מיד אחרי צרור ברכות אלו, הכתוב מדגיש שיעקב עוזב את בית אל. ואז, במקום להתברך בכל הברכות שניתנו לו, יעקב חווה מכה אחרי מכה: מות רחל, מעשה ראובן ובלהה, מות יצחק אביו,⁷ מכירת יוסף על כל השלכותיה השליליות, עד שבסוף ימיו יעקב מעיד על עצמו: "מַעַט יָרְעִים הָיוּ יָמַי שָׁנֵי חַיֵּי" (בר' מז:ט). אם כך, נראה שיעקב טעה כשעזב את בית אל.

לדעתי, ייתכן שהתוכנית הא-להית הייתה שיעקב וביתו יישבו בבית אל באופן קבוע. יעקב צריך היה להשתקע בבית אל, להפוך את המקום לבית א-להים לו ולמשפחתו, ורק אחר כך: "וּפְרָצְתָּ יָמָה וְקָדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה" (בר' כח:יד). ואכן, מבחינה היסטורית, בית אל הייתה מקום מקודש בראשית ימי הכיבוש של הארץ. במלחמת השבטים נגד שבט בנימין, אחרי מעשה פילגש בגבעה, נאמר: "וַיִּקְמוּ וַיַּעֲלוּ בֵּית אֵל וַיִּשְׁאַלוּ בַּאֲ-לֵהִים, וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יַעֲלֶה לָנוּ בְּתַחֲלָה" (ש' כ:יח). אחרי התבוסה השנייה שלהם נאמר שוב: "וַיַּעֲלוּ כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֵאוּ בֵּית אֵל וַיִּבְכוּ וַיֵּשְׁבוּ שָׁם לִפְנֵי ה'" (שם:כו).⁸ ירושלים אינה מוזכרת בתורה כמקום המקדש. הכתוב רק אומר: "וְקָמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'" (דב' יז:ח). אולי הייתה בית אל הבחירה הקמאית של ה'. ואכן, במדרש תהלים⁹ נאמר: "מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה'" (תה' כד:ג) – מדבר ביעקב, שנאמר: "קוֹם עֲלֶה בֵּית אֵל" (בר' לה:א). וְיָמֵי יָקוּם בְּמָקוֹם קָדְשׁוֹ" (תה' כד:ג) שנאמר: "וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם" (בר' כח:יא). לפי מדרש זה, בית אל היא מקום קודשו של ה'. ובמדרש אחר,¹⁰ אחרי שמובהר שיש להתפלל לכיוון בית המקדש וקודש הקדשים, המדרש מסיים ואומר: "אמר הקב"ה, הכל הולכין ומתאוין לביתי, אין אתה הולך לשם? קום עלה בית אל".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

7 אמנם לפי חז"ל, יצחק מת אחרי מכירת יוסף, אבל התורה מביאה את מות יצחק בתוך רצף הסיפורים, אחרי שיעקב עזב את בית אל.
8 קדושת בית אל נשארה גם בתקופת ממלכת ישראל, כשהציב שם ירבעם בן נבט את עגל הזהב.
9 מדרש תהלים (בובר) מזמור כ"ד.
10 תנחומא (בובר) פרשת וישלח סימן כא.

רחל, שנאמר "ותמת רחל ותקבר". מסייע ליה לרב שמואל בר נחמן דאמר: כל הנודר ואינו משלם גורם לאשתו שתמות, שנאמר: "אם אין לך לְשֵׁלִם" וגו' (מש' כב:כז). אמר הקדוש ברוך הוא עד מתי יהא הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה? הריני מודיעו שנאמר: "וַיֹּאמֶר אֲ-לֵהִים אֵל יַעֲקֹב קוֹם עֲלֶה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם".

על האיחור בשילום הנדר שילם יעקב מחיר יקר (בלשון המדרש: "פנקסו התבקרה"), עד כדי מות אשתו האהובה רחל.⁵ מדרש אחר⁶ מדגיש ביתר שאת את חומרת האיחור בקיום נדרים:

בא וראה מה גורם איחור הנדרים, שבשעה שנדר יעקב מה הוא אומר: "אם יִהְיֶה אֲ-לֵהִים עִמָּדִי", שלא אטעה אחר ע"ז, ושמרני בדרך הזה, שפיכות דמים וגלוי עריות. וכיון שאחר נדרו לקה בשלשתן: גלוי עריות – מדינה, וישכב אותה ויענה; שפיכות דמים – משכם, ויהרגו כל זכר; ע"ז, דכתיב: "הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנְּכָר" (בר' לה:ב).

לפי המדרש, יעקב אבינו, שלפי חז"ל דמותו חקוקה על כיסא הכבוד, עבר כביכול על שלוש העבירות החמורות ביותר, בשל התעכבותו לבוא לבית אל ולשלם את נדרו.

בין אם נלך לפי שיטתו של רב יוסף בכור שור, הרואה בחיוב את ציווי הקב"ה לעלות לבית אל, ובין אם נלך לפי שיטת המדרשים המבקרים את התנהגותו של יעקב, שתי השיטות אינן מסבירות את הציווי של הקב"ה "וְשָׁב שָׁם". מדוע היה צריך יעקב לשבת בבית אל דווקא? הרי ישיבתו שם לא הייתה חלק מהנדר שנדר. רד"ק מתרץ, שיעקב היה צריך להתעכב בבית אל כי נדר: "וְהָאֵבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִיֶה בֵּית אֲ-לֵהִים" (בר' כח:כב), ואורך זמן לבנות את בית א-להים. אולם, פשט הכתוב הוא שיעקב נדר שהמצבה שיקים היא שתהיה מעין בית א-להים, ולא שיבנה בית א-להים של ממש. ספורנו מתרץ, שהקב"ה ציווה את יעקב שיכוון את דעתו לבוראו כשיבנה את המזבח, וזה פירוש המילים "וְשָׁב שָׁם", אך תירוצו קשה לפי הפשט. גם הרמב"ן מתקשה לתת סיבה לציווי זה, וכותב: "לא ידעתי מהו 'ושב שם'".

בהמשך הפרק עולה שאלה נוספת, הקשורה לשהותו של יעקב בבית אל. כשיעקב נמצא בבית אל, הקב"ה מברך אותו בברכות רבות: בברכת השם "ישראל", בברכת ריבוי הזרע, בהפיכת זרעו לעם,

5 אמנם מות רחל התרחש אחרי שיעקב בנה מזבח בבית אל וקיים את נדרו, אבל כנראה שהדרשן רצה להדגיש ביתר שאת את חומרת העונש על אי קיום נדר.
6 מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה, בראשית אות קנ.